

**A TUDOMÁNYNAK
GAZDAG ÁGAI...**

TANULMÁNYOK
BENKŐ ELEK
HETVENEDIK
SZÜLETÉSNAPJÁRA

**ABUNDANT LINES
OF THE SCIENCE
ITSELF...**

STUDIES IN HONOUR OF
ELEK BENKŐ
ON HIS SEVENTIETH
BIRTHDAY

SZERKESZTETTE / EDITORS
KOVÁCS GYÖNGYI – ZATYKÓ CSILLA

HUN-REN BÖLCSÉSZETTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT
RÉGÉSZETI INTÉZET

INSTITUTE OF ARCHAEOLOGY
HUN-REN RESEARCH CENTRE FOR THE HUMANITIES

A TUDOMÁNYNAK GAZDAG ÁGAI...

ABUNDANT LINES OF THE SCIENCE ITSELF...

„A tudománynak gazdag ágai
Egy organizmus sok külön vonása,
Együtt igéző csak.”
(Madách Imre: *Az ember tragédiája*, XII. szín)

“Abundant lines of the science itself
Are different traits of one system only,
They're charming together.”
(Imre Madách: *Tragedy of the Man*, twelfth scene
Translated from Hungarian by Ottó Tomschey)

(© MTA, Szigeti Tamás)

Beuó Elol.

A TUDOMÁNYNAK GAZDAG ÁGAI...

TANULMÁNYOK
BENKŐ ELEK
HETVENEDIK SZÜLETÉSNAPJÁRA

ABUNDANT LINES OF THE SCIENCE ITSELF...

STUDIES IN HONOUR OF
ELEK BENKŐ
ON HIS SEVENTIETH BIRTHDAY

SZERKESZTETTE / EDITORS
KOVÁCS GYÖNGYI – ZATYKÓ CSILLA

HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont Régészeti Intézet
MTA Kiváló Kutatóhely
Institute of Archaeology, HUN-REN Research Centre for the Humanities
MTA Centre of Excellence

Budapest 2024

A kiadvány a Magyar Tudományos Akadémia támogatásával készült
The volume was funded by the Hungarian Academy of Sciences

Borító / Cover

Zárókő rekonstrukciós rajza (pilisi ciszterci monostor)

(Rajz: Ősi Sándor. MTA – Bölcsészettudományi Kutatóközpont Régészeti Intézet, Adattár)

Reconstruction drawing of a capstone (Pilis Cistercian monastery)

(Drawing by Sándor Ősi. MTA – Research Centre for the Humanities Institute of Archaeology, Archive)

Képfeldolgozás, képszerkesztés / Image processing and editing

VARGA ZSÓKA

Angol fordítás / English translation

CHRIS SULLIVAN

ISBN 978-615-5766-73-2

DOI 10.62150/BE70.2024

© HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont Régészeti Intézet / Institute of Archaeology,

HUN-REN Research Centre for the Humanities

© Archaeolingua Alapítvány / Archaeolingua Foundation

© Szerkesztők, szerzők, fordító / Editors, authors, translator

2024

Minden jog fenntartva.

A tanulmányokban felhasznált illusztrációkért a szerzők felelnek.

All rights reserved. The authors are responsible for the illustrations used in the studies.

ARCHAEOLOGUA

ARCHAEOLOGUA ALAPÍTVÁNY

H-1067 Budapest, Teréz krt. 13.

www.archaeolingua.hu

Borítóterv / Cover design: KASZTA MÓNI

Tipográfia és nyomdai előkészítés / Layout and desktop editing: KOVÁCS RITA

Nyomda / Printers: PRIME RATE Zrt., Budapest

TARTALOMJEGYZÉK / CONTENTS

Előszó / Foreword	9
BARTOSIEWICZ LÁSZLÓ A középkor régészeti állattanának 70 éve Magyarországon <i>Seventy years of medieval archaeozoology in Hungary</i>	11
BÁLINT CSANÁD A „kazár pénzverés” és összehasonlításai: a volgai bolgár, nyugati türk és türges pénzverés <i>‘Khazar coinage’ compared to Volga Bulgarian, West Turkic, and Türgesh coinages</i>	27
BERTA ADRIÁN – EKRIK ÁKOS – KOVÁCS BIANKA GINA Az ábrahámí ciszterci apátság roncsolásmentes régészeti kutatása <i>Nondestructive research of the Cistercian abbey of Ábrahám</i>	37
BOLLÓK ÁDÁM Késő ókori csörgők a Keletrómai Birodalom levantei tartományjaiban. Az avar kori és a magyar honfoglalás kori varázshagyomány hátteréhez <i>Late Antique closed bells in the Levantine provinces of the Eastern Roman Empire. On the magical traditions of the Avar- and Hungarian-Conquest-period populations of the Carpathian Basin</i>	67
F. ROMHÁNYI BEATRIX Kultuszok, kulturális régiók és hospesek. Avagy: miről vallanak a 14. század elején összeírt plébániatemplomok patrocíniumai <i>Cults, cultural regions, and hospites or what the patrocinia of early 14th-century parish churches tell us</i>	89
FÜLÖP RÉKA – GYŐRI-PÓRSZÁSZ ANNA – RÉVÉSZ LÁSZLÓ – RITOÓK ÁGNES 8–9. századi tárgytipusok, viseleti szokások továbbélése a Kárpát-medence 10–11. századi sírjaiban <i>Survival of 8th–9th-century artefact types and clothing practices in 10th–11th-century Carpathian Basin burials</i>	107
GÁL ERIKA Keselyűcsont a csókakői várból <i>A vulture bone from Csókakő Castle</i>	129
GERELYES IBOLYA A török hódoltság balkáni eredetű ékszeranyagának előképei az oszmán művészetben <i>Antecedents in Ottoman art of Balkan-origin jewellery found in Ottoman Hungary</i>	141
HATHÁZI GÁBOR – KOVÁCS GYÖNGYI Egy reprezentációs forma változatai – Zsigmond-kori csempés és oszmán-török szemes kályhák a csókakői várban <i>Variations on a means of display in Csókakő Castle Sigismund-era tile stoves and an Ottoman stove with concave glazed tiles</i>	157
JAKAB GUSZTÁV – CSENGERI ERZSÉBET – TIMÁR GÁBOR A középkori vízgazdálkodás tanulságai az antropocén korban <i>Lessons from medieval water management in the anthropocene era</i>	187

K. NÉMETH ANDRÁS	
Nürnbergi csengők a késő középkori Magyarországon	207
<i>Small bells from Nuremberg in Late Medieval Hungary</i>	
KOVÁCS LÁSZLÓ	
A 10. századi szállási temetőkről	219
<i>On 10th-century cemeteries in Hungary belonging to short-lived settlements</i>	
LANGÓ PÉTER – TAKÁCS MIKLÓS	
Az Árpád-kori falusi temetők feltárása, egy rokon tudományterület „hatóköre” településrégészeti nézőpontból.	
(Szempontok egy településrégészeti kézikönyv megírásához)	233
<i>The excavation of Arpadian-era village cemeteries, the ‘domain’ of a kindred discipline from the settlement archaeology perspective.</i>	
<i>(Considerations for the writing of a handbook of settlement archaeology)</i>	
LŐVEI PÁL	
Keresztábrázolások, keresztetek és tévhittek	243
<i>Crosses, crusaders, and erroneous beliefs</i>	
MÉSZÁROS ORSOLYA – FÓRIZS ISTVÁN	
A visegrádi késő középkori üvegműhely (Rév u. 5.): az üvegleletanyag áttekintése és archeometriai vizsgálata	261
<i>Glass artefactes from a 15th-century glassmaking workshop at Rév utca 5. in Visegrád and their archaeometric analysis</i>	
OBORNI TERÉZ	
Báthory István bécsi diplomáciai küldetése és fogsága (1563–1567)	285
<i>Stephen Báthory’s diplomatic missions to Vienna and his imprisonment there (1563–1567)</i>	
RÁCZ BERNÁT – ROSTA SZABOLCS	
<i>Si ergo videritis Filium hominis ascendentem ubi erat prius?</i>	
Pétermonostora Maas-vidéki kapcsolatai	299
<i>Si ergo videritis Filium hominis ascendentem ubi erat prius?</i>	
<i>Pétermonostora’s links to the Meuse Valley</i>	
SARBAK GÁBOR	
Pálos harangok	323
<i>Bells in the Pauline order</i>	
SÓFALVI ANDRÁS	
Árpád-kori rotunda maradványai Nagygalambfalván	329
<i>Vestiges of the Arpadian-era rotunda in Nagygalambfalva (Porumbenii Mari, Romania)</i>	
SZŐCS PÉTER LEVENTE	
Középkori és kora újkori tűk néhány példánya Nagybányáról	341
<i>Medieval and early modern pins from Baia Mare</i>	
SZŐKE BÉLA MIKLÓS	
A Biskupija-Crkvina lelethorizontról egy zalavár-várszigeti agancsfaragvány kapcsán	357
<i>An antler carving from Zalavár-Vársziget belonging to the Biskupija-Crkvina Horizon of finds</i>	

TEREI GYÖRGY	
Újabb adatok az Árpád-kori nagyméretű veremépületek kérdéséhez <i>New data relating to the Arpadian-age larger dug-out structures</i>	369
VARGA MÁTÉ	
Újabb középkori zarándokjelvények Somogy megyéből <i>More medieval pilgrim badges from Somogy county</i>	385
VIDA TIVADAR	
A zempléni csésze Kelet és Nyugat között <i>The Zemplín Cup between East and West</i>	397
VIZI MÁRTA	
Az ozorai várkastély színes mázas kályhacsempéiről <i>Coloured-glaze stove tiles from Ozora Castle</i>	417
WEISZ BOGLÁRKA	
A vásárterek eltérő típusai a középkori Magyar Királyságban <i>Differing types of marketplaces in the Kingdom of Hungary in the Middle Ages</i>	439
ZSOLDOS ATTILA	
Harcok az ország közepén <i>Struggles in the middle part of the realm</i>	455

A ZEMPLÉNI CSÉSZE KELET ÉS NYUGAT KÖZÖTT

Vida Tivadar

A zempléni csésze a magyar honfoglalás kori toreutika kevés eddig ismert emléke közül kiemelkedik egyedi formájával, ornamentikájának arányos, magas színvonalú művészi kivitelezésével.¹ A csésze előkerülése óta folyamatosan a tudományos érdeklődés középpontjában áll, értelmezése ma sem tartható lezárt kérdésnek, mivel pontos formai párhuzama mindeddig sem helyben, sem a Kárpát-medencén kívül nem került elő. Legutóbb az újabb leletek fényében Fodor István adott róla elsősorban a palmettás díszítésére összpontosító, rövid összefoglalást, megismételve a csésze formájának a „szogd fémművességgel” feltételezett kapcsolatáról kialakított nézeteket (1. ábra).² A zempléni csésze ornamentikájának megítélésében a kutatás egységes, és azt a Kárpát-medencében kialakult, érett honfoglalás kori palmetta-ornamentika megnyilvánulásának tekinti. A csésze különleges formájának eredetét azonban mind a mai napig nem sikerült megnyugtatóan tisztázni, mert pontos analógiája eddig sem fém, sem agyag, sem üveg változatban nem került elő, az eddig bemutatott közép-ázsiai párhuzamok pedig mind földrajzi tekintetben, mind kulturálisan és időben is túlságosan távoliak.

A Kárpát-medencéből jól ismert honfoglalás kori palmetta-ornamentika megjelenése a csésze felületén arra enged következtetnünk, hogy a tárgy maga helyi mesterek alkotása lehetett. Ebben az esetben felmerül a kérdés, hogy a Kárpát-medencei mester vajon milyen előképeket ismerhetett, milyen hagyományokat követhetett a 9. század végi vagy 10. század eleji Kárpát-medencében. A minőségi fémedények ugyanis különleges díszítésük és formájuk minden egyedisége ellenére is csak ritkán függetlenek a toreutikát az adott történeti közegben meghatározó művészi és kulturális hatásoktól, és ezért szerencsés esetben gyakran fellelhetők előzményeik vagy kortárs párhuzamaik.

A történeti korokban az értékes nemesfém edények gyakran töltötték be politikai elitek, nagyhatalmak sokoldalú kapcsolataiban a jó viszony ápolására szolgáló diplomáciai ajándékok szerepét, és így készítési helyükről nagy távolságra eljutva az új kulturális közegben hatást gyakorolhattak a helyi fémművesség alakulásaira.³ Ennek köszönhetően a régészeti kontextusból származó fémedények rávilágíthatnak a megrendelők vagy az ötvösmesterek speciális ismereteire azáltal, hogy díszítésük és formai sajátosságaik gyakran tovább viszik a helyi megrendelők vagy mesterek által ismert (számunkra többnyire ismeretlen) idegen eredetű példányok egyes vonásait és azok jegyeiből válogatva új szintézist hoznak létre.⁴

A zempléni csésze alapformáját meghatározza egyenesen levágott pereme, a peremtől lefelé egyenletesen táguló és az alsó negyedben leginkább kiszélesedő, alul egyenesen levágott teste. Ennek az alul hasas formának a 8–11. századból több már elemzett vagy eddig még számba nem vett analógiáját ismerjük, amelyek a közép-kelet-európai környezettől időben és földrajzi szempontból is távoli közép-ázsiai analógiák mellett alkalmas párhuzamnak tűnnek a zempléni csésze formája

A szerző régész, az ELTE BTK Régészettudományi Intézetének igazgatója, a HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont Régészeti Intézet tudományos tanácsadója (vida.tivadar@abtk.hu).

¹ A honfoglalás kori fémedények kis csoportjába tartozó gégényi és a kétpói csészék valójában alacsony oldalú, fületlen ivótálcák, amelyek nem mutatnak formai rokonságot a zempléni csészével. A tanulmány írása közben több kollégával is konzultáltam. Megköszönöm Oleksii Komar (Kijev), Egon Wamers (Frankfurt), Matej Ruttkay (Nyitra), Christoph Eger (Xanten), Bálint Csanád és Szőke Béla Miklós (Budapest) tanácsait. Külön köszönöm Bollók Ádám lektori véleményét és kiegészítéseit.

² FODOR 2018b, 51–56. A csészét ma a Szlovák Tudományos Akadémia Régészeti Intézetében őrzik Nyitrán. Megköszönöm Dr. Matej Ruttkay igazgatónak a fotók publikálásának lehetőségét. Elkészült a csésze szakszerű másolata: BARTA – MESTELLÉR 2019.

³ CUTLER 2001; GEARY 2003; CURTA 2006; NECHAEVA 2014.

⁴ VIDA 2016.

1. ábra. A zempléni csésze és díszítésének kiterített rajza, Zemplín, SK.
(Rajz: Dienes Ö. István, FODOR 2018b, 52, Abb. 1, 2 nyomán)

Fig.1. Exploded-view drawing of the Zemplín Cup and its decoration, Zemplín, Slovakia.
(Drawing: Ö. István Dienes, after FODOR 2018b, 52, Abb. 1, 2)

eredetének meghatározásában. Ilyen alul hasas, gyakran ujjtámasztós gyűrűfüllel ellátott csészék a 9–10. században nemcsak az eurázsiai sztyeppe, Közép-Ázsia nomád népeinek edényei között fordulnak elő, hanem a bizánci mediterrán, a nyugat-európai Karoling, az észak-európai viking és a muszlim kultúra hatása alatt álló területeken is.

Egy egyedi forma eredetének meghatározása, rokonsági körének értelmezése egybevágó példák hiányában nem könnyű feladat. Minél kevesebb a párhuzam, annál tágabb a szóba hozható tárgyak köre és annál nehezebb feladat a helyi műhelyek és iskolák elkülönítése. Ugyanakkor magyarázatot kell találnunk arra a kérdésre, hogy mire vezethetők vissza a 9–10. században a különböző földrajzi és kulturális régiókból származó analógiát hordozó edények néha meglepő közös vonásai. Könnyen belátható, hogy a kibővült kulturális háttér, a szerteágazó kapcsolatok vizsgálata új módszertani megközelítést igényel.⁵

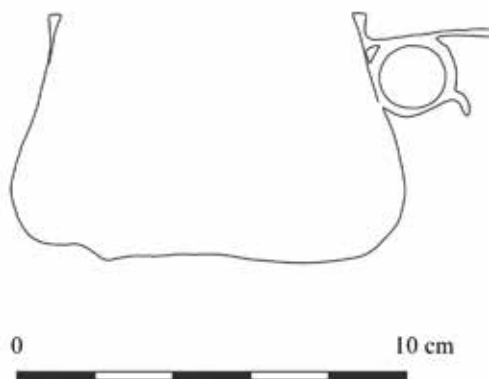
⁵ BÁLINT 2004; BOLLÓK 2015.

A jelen dolgozat olyan 9–10. századi csészéket és bögréket vesz számba, amelyekeken megfigyelhetők a zempléni csészén előforduló formai és ornamentális elemek és azt vizsgálja, hogy azok előfordulása miként értelmezhető Kelet és Nyugat között, az európai, az eurázsiai és a Földközi-tenger vidéki kulturális térben. A kisszámú, de egyre gyarapodó leletanyag új szempontokat ad a kulturális kapcsolatrendszer elemzéséhez és a lehetséges kapcsolatok néha meglepő formáit tárja elénk az adott történeti környezetben.

A CSÉSZE KUTATÁSA

A zempléni aranyozott ezüst csésze a magyar honfoglalás kor egyik legtöbb melléklettel rendelkező férfi sírjából került elő 1968-ban, a mai Szlovákia területéhez tartozó Zemplén-Szélmalom-dombon (Zemplín, Trebišov kerület).⁶ A sírban a fakoporsó észak–nyugat felőli sarkában letek rá az aranyozott ezüstcsészére, amelynek alsó fele töredékes volt.⁷ A csésze pereme kissé összehúzott és oldala lefelé fokozatosan kiszélesedik, az alsó harmadban pedig gömbölydeden kihasasodik, alja egyenesen levágott (2. ábra). A perem alatt kis kerek fül található, amelyen alul egy rügyre, kacsra emlékeztető kiágazás van. A gyűrűs fülre felül a hüvelykujj megtámasztására alkalmas palmettadíszes lemezt illesztettek. Az edény testét a peremtől az aljáig palmetta díszíti. Az ereszett növényi szár hat szív alakú mezőt keretez, amelyek mindegyikében egy-egy levélcsozor van, akár csak a perem alatt a szív alakú keretek felső részei által közre fogott háromszög alakú mezőben. A hatodik ilyen mezőben a fül foglal helyet. A háttér aranyozták. A levelek szélein és a palmetták indításánál vonalkázás (ún. sraffozás) látható.

A zempléni csésze első értékelésekor és kulturális besorolásakor az ornamentikája kapott fő szerepet. A csésze keltezését és készítését Fettich Nándor saját korábbi elméletéhez

2. ábra. A zempléni csésze, Zemplín, SK.
(Fotó: Anton Arpáš © Institute of Archaeology,
Slovak Academy of Sciences, Nitra)

Fig. 2. The Zemplín Cup, Zemplín.
(Photograph: Anton Arpáš © Institute of
Archaeology, Slovak Academy of Sciences, Nitra)

⁶ A Vojtech Budinský-Krička által 1968-ban feltárt temetkezés leletei között aranylemezzel borított szablya, nyílcsúcsok, vasalt tegez, kengyelpár, oldalpálcás zabla, ezüst pikkelyes veretek, ezüst kantár és farhámveretek, övveretek, hajfonatkorong-szerű lemezkorongok, fülbevaló karikák, karperec, lábpercecek, textil-, bőr- és prémmaradványok kerültek elő. BUDINSKY-KRIČKA – FETTICH 1973.

⁷ NEVIZÁNSZKY – PROHÁSZKA 2020, 81; A zempléni sírt Fettich Nándor Álmos magyar fejedelem sírjaként azonosította, de elméletét a régészeti és történeti kutatás nem fogadta el. RÉVÉSZ 2018, 337–348.

igazítva határozta meg, megállapítva, hogy azt még a Kárpát-medencén kívül, a magyar honfoglalás előtt Csernyigov (UA) és Kijev térségében készítették. Hasonló díszítése miatt ebbe a csoportba sorolta a bezdédi és a galgóci (Hlohovec, SK) tarsolylemez és a beregszászi (Berehovo, UA) süvegcsúcst is.⁸ Tette ezt annak ellenére, hogy e túl korai keltezését már László Gyula és később Dienes István is elvetette és e művészeti kör honfoglalás utáni keltezése mellett érveltek.⁹ Később ehhez a véleményhez csatlakozott a beregszászi süveget újra feldolgozó Kovács László¹⁰ és az újonnan előkerült jászberényi süveget közre adó Fodor István¹¹ is, kiemelve, hogy e leletkör az érett honfoglalás kori palmetta-ornamentika¹² megnyilvánulásának tekinthető. Fodor István a zempléni csésze készítésének időszakát a honfoglalás éveire, a késő 9. századra, legfeljebb a 10. század első negyedére tette.¹³ A zempléni csésze eredetét a kutatás a kezdetektől fogva elsősorban hüvelykujjtámasztós gyűrűs füle miatt keleten kereste.

A KÖZÉP-ÁZSIAI FÉMMŰVESSÉG ÉS A SZOGD ÖTVÖSISKOLÁK

A zempléni csészének kétségtelenül a legkevésbé vitatható közép-ázsiai formai párhuzamokkal rendelkező eleme a hüvelykujjtartós gyűrűs füle. A kis átmérőjű kerek fülre helyezett vízszintes lemez a kisméretű ivóedény biztonságosabb tartását tette lehetővé. Ilyen csészek a Kr. u. 7. és 10. század közötti időszakban Közép- és Kelet-Ázsiában voltak népszerűek, használták őket a törkök által uralt területeken, sőt Kínában is. E gyűrűfülek ugyanakkor az antik toreutika sztenderd formai elemének számítottak már a császárkor elején is, újabb munkájában pedig a hüvelykujjlemezrel díszített füllel ellátott csészek formáját Bartłomiej S. Szmoniewski a görög-római és bizánci környezetből származtatja (ld. *skyphos, modolius*), levonva a következtetést, hogy ez a fülforma a Selyemúton keresztül jutott el Közép-Ázsiába, ahol előállításuk kezdete a 7. századra tehető.¹⁴ Ez az ujjtámasztós fülforma hamar kedvelté vált az eurázsiai sztyeppe népeinél, és a kora középkori altái türk csészek között alul hasas példányokon is előfordulnak,¹⁵ de a görög feliratos preszlavi (BG) valamint a dunei (Gotland, SE) csészek alapján jelen volt a bizánci toreutikában is.¹⁶

A zempléni csésze formájának eredetét keresve a magyar kutatás eddig elfogadta a keleti toreutika neves kutatójának, Boris I. Marsaknak a megállapítását, amely szerint az a közép-ázsiai szogd fémművesség 'B' ötvösiskolájának köréhez tartozik.¹⁷ Ezzel összhangban a kutatás a honfoglalás kori ornamentikában is olyan elemeket próbált meg kimutatni, amelyek ebben a körben jelen voltak (ld. „három pont dísz”).¹⁸ A forma tekintetében azonban a magyar kutatás félreértelmezte B. I. Marsak nézeteit, mivel ő a magyar ezüstműves hagyományt a „szogd 'B' ötvösiskola” toreutikájának hatására kialakultnak tekintette, de sohasem állította, hogy az európai magyar leletek között akár közvetlen utánzatok is lennének a szogd ezüst edénművesség példányaiból. Könnyen beláthatjuk ezt, ha áttekintjük a szogd ezüstművességben a szóba hozható 8–9. századi előképeket, mert azok túl nagy formai, stilisztikai, földrajzi és az időbeli különbséget mutatnak.

⁸ BUDINSKY-KRIČKA – FETTICH 1973, 81–90.

⁹ DIENES 1972, 97–100.

¹⁰ KOVÁCS 2003, 220–223.

¹¹ FODOR 2017, 237–254.

¹² A korszak palmettaornamentikájának összefoglaló áttekintése: BOLLÓK 2015.

¹³ FODOR 2018a, 248. Fodor István véleménye szerint a zemplénihez „hasonló” csészéket a honfoglalást követően a magyarság a Kárpát-medencében már nem készített.

¹⁴ SZMONIEWSKI 2020, 303–322.

¹⁵ KUBAREV 2005, табл. 56. 6; KUBAREV 2017, 103, Abb. 106.

¹⁶ TOTEV 1966, 32, obr. 1–2; MINAEVA 1996, 89–95; BÁLINT 2004.

¹⁷ MARSAK 1986, 73.

¹⁸ Erről legutóbb FODOR 2018a; FODOR 2018b.

3. ábra. Tomiz, Udmurtia, RU.
(SZMIRNOV 1909, 110. kép nyomán)

Fig. 3. Tomyz, Udmurtia, Russian Federation.
(After SMIRNOV 1909, fig. 110)

4. ábra. Gutova, Perm vidék, RU.
(SZMIRNOV 1909, 109. kép nyomán)

Fig. 4. Gutova, Perm region, Russian Federation.
(After SMIRNOV 1909, fig. 109)

5. ábra. A Don torkolatánál talált csésze, RU.
(© Barry Ager fotója, közlés az ő engedélyével.
AGER 2020, 96, Fig. 3 nyomán)

Fig. 5. Cup found at the Bend of the River Don,
Russian Federation. (© Photograph by Barry
Ager, published here with his permission.
After AGER 2020, 96, fig. 3)

Közép-Ázsiában a szogd fémművesség köréhez tartozó, hüvelykujjtámasztós, gyűrűfüles, egyenes vagy enyhén ívelt, nem ritkán összeszűkülő peremű csészek a 8. században jelentek meg. Közöttük említést érdemel három csésze, amelyek ugyan gömbölyű aljúak és alacsony talpon állnak, de a peremük egyenes, alig ívelt vagy összeszűkülő, az ujjtámasztós gyűrűs fül pedig mélyen a perem alatt helyezkedik el. Poncolt háttérű palmetta-ornamentika díszít egy ilyen Tomizból (Udmurtia, RU, 3. ábra) származó, a szogd 'C' ötvösiskola köréhez tartozó ezüstcsészét.¹⁹ A Gutova (M: 11,6 cm, Perm vidék, RU, 4. ábra) lelőhelyen előkerült, ugyancsak 8. századi, palmettával és kecskebakokkal díszített ezüstcsésze pereme összeszűkül, a hüvelykujjtámasztós fül a hashoz csatlakozik.²⁰ A szogd 'B' ötvösiskola köréhez tartozik egy kerek aljú, összeszűkülő peremű, a perem alatt elhelyezett gyűrűfüles, ugyancsak 8. századi csésze, amely a „Don-torkolatnál” (Azov, M: 7,5 cm, RU, 5. ábra) került elő. Erre a példányra, hasonlóan a zempléni csészéhez, az enyhén összeszűkülő peremkiképzés és a perem alatt elhelyezett gyűrűsfül a jellemző,²¹ és ez utóbbi formának dokumentálható a megjelenése a szogd agyagedények között is.²² Ezek a 8. századi

¹⁹ SZMIRNOV 1909, 110. kép; DARKEVICS 1976, Tabl. 8,6, No. 65; MARSÁK 1986, Abb. 81.

²⁰ SZMIRNOV 1909, 109. kép; A csésze a szogd ötvöshagyomány A iskolájához tartozik. DARKEVICS 1976, Tabl. 8,1–4, No. 29; MARSÁK 1986, Abb. 20–21.

²¹ MARSÁK 1986, Abb. 57, 59, 88,3; DARKEVICS 1976, Tabl. 9,1–3, No. 114; KOMAR 2020, 4.2. ábra.

²² MARSÁK 1986, Abb. 88,4.

közép-ázsiai csészek azonban alapvetően különböznek a gömbölyű alj, a többnyire félgömbös test és az alacsony talp tekintetében a zempléni csészétől.

Korábban Fodor István a baskíriai Sztyerlitamakból (M: 7 cm, RU)²³ a zempléni csésze párhuzamaként értékelt egy 8. századra keltezhető, mellékletekkel gazdagon ellátott, fegyveres sírból előkerült, növényi mintás csészét. Annak oldala viszont homorú, alul élbe fut, középmagas gyűrűs peremű talpon áll és hüvelykujjtartó gyűrűs füle nem a nyakhoz, hanem a peremhez csatlakozik. Ez az alapforma a szogd edénművességben a 7. század óta jelen van, széles körben elterjedt, amint azt Tang-kori példák is mutatják.²⁴ Hasonló formájú egy palmettamintás csésze Viharevo (Kirov terület, RU) lelőhelyről, amelynek a testarányai érdemben különböznek azáltal, hogy a szájátmérője nagyobb.²⁵ E típus egy 9. századi változata Tomizból (M: 9 cm, Udmurtia, RU) jelzi a korszakban az „alul hasas forma” kedvelté válásának tendenciáját, de még megmaradt az alul élbefutó test és az alacsony talp,²⁶ amelyek miatt az aligha tekinthető a zempléni csésze előzményének.

A szogd 'A', 'B' és 'C' ötvösiskolák hatása kimutatható a 8–10. századi eurázsiai és a kínai fémművességben, de érdemes behatóan vizsgálni azt a kulturális közeget és azokat a hatásmechanizmusokat, amelyeken keresztül ez a befolyás adott régióban megjelenhetett és tovább öröklődhetett azután, hogy Szogdia a 8. század közepén muszlim fennhatóság alá került.²⁷ A zempléni csésze esetében a közép-ázsiai fémművesség felé mutató formai szálak jelenleg nem vitathatók, de a felsorolt példákat kiindulási alpnak véve további magyarázatra szorul e hagyományoknak a Kárpát-medencei fémművesség felé vezető összekötő elemeinek formája és közege.

A KOROBCSINOI CSÉSZE

A közép-ázsiai hagyományok átvételére és helyi környezetben történő adaptálására jó példa a korobcsinói csésze. A 9–10. századi kelet-európai fémművességben több formában is megfigyelhető a közép-ázsiai szogd ötvöshagyományok hatása.²⁸ Egy újabb példa e kulturális hatás megjelenésére a Dnyeper alsó folyásvidékén, a szubbotici kulturális körben Korobcsino (UA) település határában előkerült csésze (6. ábra). A korobcsinói csésze (M: 5,7 cm) teste nyomott félgömb alakú, pereme hosszú, egyenes, belső felülete aranyozott. Az aranyozott egyenes állású perem külső oldalán egy sor kerek, palmetta alakú virágból és egy keskeny, a perem szélén végig futó halszálkás motívumból álló díszítés figyelhető meg. Formai tekintetben nem nehéz felismerni a korobcsinói csésze esetében a közép-ázsiai előképeket. Oleksii Komar a korobcsinói csészén látható, a szaltovói öv- és lószerszámdíszeken is előforduló lóuszornamens kialakítása alapján azt feltételezi, hogy a csészét a szaltovói közegben készítették a 830–840-es években.²⁹ A korobcsinói csésze így egy a közép-ázsiai fémművesség elemeit adaptáló kazáriai műhelyben készülhetett, díszítésének némely további eleme pedig a szubbotci-lelethorizont tárgyaihoz köti; közel egyenes pereme, hüvelykujjtámasztós füle alapján pedig a zempléni csészével mutat közösnek ítélni lehet a jegyeket.³⁰ A korobcsinói csésze készítésének feltételezett idejében a korai magyarság a Kazár Kaganátus szomszédságát jelentő tág földrajzi térben élt, és politikai kapcsolatokat tartott fenn a Kaganátus vezetőivel. Nem lenne ezért meglepő, ha a Kazária területén működő, a szogd

²³ DARKEVICS 1976, Tabl. 16,4, No. 16; FODOR 1982, 277–281, Taf. XXIII; MARSÁK 1986, Abb. 79.

²⁴ GYLLENSVÄRD 1958; SZMONIEWSKI 2016, 236, Fig. 1.

²⁵ MARSÁK 1986, 77–78.

²⁶ DARKEVICS 1976, Tabl. 8,8, No. 1; MARSÁK 1986, 91–92.

²⁷ Ezen időrendi hiátusra legutóbb Bollók Ádám mutatott rá. BOLLÓK 2015, 62–64.

²⁸ DARKEVICS 1976; MARSÁK 1986.

²⁹ KOMAR 2020, 145, 4. kép 2–5.

³⁰ KOMAR 2020, 144–162. A korobcsinói leletben talált veret palmettás hálómintája a honfoglalás kori művészet előzményének tekinthető.

6. ábra. Aranyozott ezüst csésze Korobcsinóból, UA.
(© Oleksii Komar fotója, közlés az ő engedélyével,
KOMAR 2020, 137, 1. kép 2 nyomán)

Fig. 6. Silver-gilt cup from Korobchino, Ukraine.
(© Photograph by Oleksii Komar, published here
with his permission. After KOMAR 2020, 137, fig. 1:2)

fémművesség hagyományából is merítő fémműves műhelyek alkotásai diplomáciai ajándékként vagy kereskedelmi áruként a korai magyarság körébe eljutva közvetítő szerepet játszottak volna bizonyos szogd kapcsolatú díszítőelemek átörökítésében.³¹

A korobcsinói csésze díszítése és formája a helyi kulturális közegben, a Kazár Kaganátus keretei között kap megfelelő régészeti, művészettörténeti és kultúrtörténeti értelmezést, éppen ezért a zempléni csésze esetében is meg kell vizsgálnunk, hogy egyedi formájának kialakítását befolyásolhatta-e az az európai kulturális tér, amelynek anyagi kultúráját a Kárpát-medencében letelepedő honfoglaló magyarok megismerhették. A korobcsinói csésze és köre a zempléni csésze egyfajta elődjének tekinthető.

EURÓPAI HAGYOMÁNYOK

A kutatás a zempléni csésze formai jegyeit napjainkig egyoldalúan a keleti analógiák fényében értelmezte és eddig nem merült fel, hogy a Kárpát-medence térségében az európai, a helyben elérhető fémművesség is hatással lehetett rá. A kora középkori Nyugat-Európában a késő antik hagyományokat tovább éltető Meroving időszak után a Karoling-kor jelentős kulturális átalakulást hozott, és ekkor a helyi kultúrában megújulva kerültek be a mediterrán antik-bizánci elemek.

A zempléni csésze lehetséges európai kapcsolatrendszerét kutatva megállapíthatjuk, hogy a Karoling-kori toreutika területén az utóbbi időben egyre teljesebb kép alakul ki egy összeszűkülő vagy alig kihajló szájú, a peremtől kiszélesedő és az alsó negyedben erősen kihasasodó kis „edény” típusáról (7. ábra 1–3). Egon Wamers mutatta ki, hogy ezek a csészek minden előzmény nélkül jelentek meg az Alpoktól északra a Karoling-korban és a késő antik és kora bizánci elefántcsont és fém pyxisekkel állnak morfológiai kapcsolatban.³² A pyxisek felületén megfigyelhető díszítés keresztény jelentésű, mert az ikonográfiai párhuzamok zsoltárábrázolásokra (Halton Moor, GB, 7. ábra 3, Vale of York, GB) vagy életfa-motívumra utalnak.³³ A figurális elemeket (állatok, tengeri lények) is közrefogó gazdag mediterrán eredetű növényi ornamentika stílusa alapján a csészek a 8. század közepe és a 9. század közepe közé keltezhetők (Pettstadt, D, 7. ábra 1, Fejø, DK, 7. ábra 2, Ribe DK, Halton Moor, GB, Vale of York, GB), de egyes példányok, mint például a jelenetekkel díszített csésze Włocławekből (PL), későbbi is lehet. E Karoling-kori fedeles pyxisek díszítésük ikonográfiai értelmezése alapján liturgikus edények voltak, amelyekben az eucharistiát vagy a krizmát tartották. Ugyanakkor e csészek többnyire szekularizált, pogány közegből, kincsletekből kerülnek elő, amelyeket a templomokat és kolostorokat kirabló vikingek rejtettek a földbe.³⁴

³¹ Legutóbb Szenthe Gergely mutatott rá az avar kori „indavirág” elemzése kapcsán, hogy közép-ázsiai díszítőelemek már a 8. században eljutottak a Kárpát-medencébe, ám ennek közvetítői ma még nem láthatók tisztán. Utalt arra is, hogy hasonló motívumok egy időben tűntek fel a Selyem-út mentén. SZENTHE 2020, 397–416.

³² Egon Wamers a Karoling-kori alul hasas pyxiseket fedővel ellátott liturgikus edényeknek tartja, amelyek bizánci hasonló edények formai hagyományát követik. Ilyen bizánci példány az elefántcsontból készült Berlinben őrzött pyxis (WAMERS 2015, 73, Abb. 2,8); vagy a Hama-kincs ezüst pyxis (WAMERS 1991, 97–152).

³³ WAMERS 1991, 97–152.

³⁴ WAMERS 1991; AGER 2020; GOLDBERG – DAVIS 2021.

7. ábra. Karoling-kori liturgikus pyxisek, 8. század vége–9. század eleje. 1. Pettsatdt (D); 2. Fejø (DK); 3. Halton Moor (GB). (WAMERS 2015, Abb. 1, 2, 4 nyomán)

Fig. 7. Carolingian-era liturgical pyxes, late 8th century–early 9th century. 1. Pettsatdt (Germany); 2. Fejø (Denmark); 3. Halton Moor (United Kingdom). (After WAMERS 2015, Abb. 1, 2, 4)

Újabban egy Karoling csésze formája esetében a keleti hatás lehetőségét is felvetették. Barry Ager a Vale of York-i csészéről írt elemzésében bonyolult érveléssel eltérő kulturális hátteret feltételezett a morfológia és az ornamentika tekintetében; a forma közép-ázsiai eredete mellett érvelt, ugyanakkor a rajta lévő növényi díszítést európai eredetűnek határozta meg. Barry Ager a Vale of York-i pyxist európai műhelyben készült példánynak tartja, de formáját iráni és közép-ázsiai előzményekkel magyarázza (ld. Don torkolatban előkerült csésze, 5. ábra). Véleménye szerint a különböző kulturális eredetű formai és a díszítésbeli elemek e szokatlan keveredése a jó Karoling és Abbásszida kapcsolatoknak köszönhető, amikor nagy számban kerültek Európába olyan edények és egyéb tárgyak, amelyek hatással voltak a helyi fémművességre.³⁵

E keleti értelmezési irányt követte a csoport legújabbán ismertté vált példányát közlő Martin Goldberg is, aki a gallowayi (SCO) kincslelet csészéjét keleti készítménynek tartja és azon a százánida művészet által inspirált zoroasztrianus ikonográfiát, nevezetesen tűzoltárt, tűztemplomot lát.³⁶ A gallowayi viking kori kincsleletben előkerült csésze felületén korrodálódott textília látható, azt nem távolították el, és a díszítését 3D-röntgen-átvilágítással rekonstruálták (8. ábra). Az alul hasas

8. ábra. A gallowayi (SCO) kincslelet pyxise. A British Museum Tudományos Kutatási Osztályának 1024 röntgenfelvételéből készült kép, amely az el nem távolított textilburkolat alatt mutatja az edény díszítését. (GOLDBERG – DAVIS 2021, 65 nyomán)

Fig. 8. Pyx chest from Galloway hoard, Scotland. Composite render of 1024 X-ray slices from the British Museum Department of Scientific Research revealing the iconography of the vessel beneath the textile wrapping. (After GOLDBERG – DAVIS 2021, 65)

³⁵ AGER 2020, 86–108.

³⁶ GOLDBERG – DAVIS 2021, 65–70.

pyxis egész felületét lapos indás növényi ornamentika díszíti, amelynek indái között mediterrán hatású állatalakok jelennek meg.³⁷ A csészében kereszt vagy keresztény jelképekkel díszített tárgyak voltak, amelyek utalnak a csésze liturgikus funkciójára. M. Goldberg egyáltalán nem vesz tudomást a gallowayi pyxis díszítésének kontinentális, késő Karoling-kori és alpesi-itáliai párhuzamairól, az erről szóló irodalmat nem ismeri.³⁸ Általánosságban is jellemzi ez az egyoldalúság a Karoling-kori pyxisek közép-ázsiai kapcsolatait feltételező brit kutatást, amely nem vesz tudomást az Egon Wamers által meggyőzően meghatározott késő antik formai előképekről. Ugyanakkor figyelemre méltó, hogy a gallowayi kincs pyxisén a zempléni csésze díszítéséhez hasonló szerkesztési elvet figyelhetünk meg, mert az edény testén meghatározó a peremtől az aljáig érő palmettamotívum négy kerek mezőben egy-egy levélcsoportot mutat.

Jelen ismereteink szerint a Karoling-kori pyxisek és a zempléni csésze között az összeszűkülő perem, az alul hasas forma ellenére sem lehet közvetlen kapcsolatot kimutatni. Látványos különbséget mutat a pyxisek antik hagyományokat őrző fedele és a zempléni csésze antik eredetű, keleten meggyökeresedett mintákat követő ujjtámasztós gyűrűs füle. Ugyanakkor nem zárható ki és további vizsgálatot igényel, hogy a Karoling-kori csészékhez hasonlóan a sztyeppei nomád környezetben előforduló, középen vagy alul hasas edények, mint például a Don-torkolatban talált csésze (5. ábra) vagy akár a zempléni csésze formája is, közös mediterrán antik, kora bizánci (7–8. századi) mintákra vezethető vissza. Már csak ezért sem, mert a kora bizánci pyxisek széles körben elterjedtek voltak és hatást gyakoroltak a hasonló formájú muszlim edények formavilágára is.

Nem lehet továbbá kizárni azt sem, hogy a Karoling-kori liturgikus csészék egy példánya akár zsákmányként közvetlenül is eljuthatott a Karoling Birodalom területén kalandozó magyarokhoz. Bollók Ádám valószínűsítette, hogy a Karoling fémművesség emlékei akár már a 9. század utolsó negyedében is a magyarokhoz kerülhettek (esetleg 862, valószínűbben 881/891, 892, és 894) és hatással lehettek a honfoglaló magyar fémművesség fejlődésére.³⁹

Feltételezhető azonban egy másik, közvetett út is, amelyen keresztül a honfoglalás kort megelőzően érzékelhető a Karoling Birodalomban kialakult ötvösművészet hatása a Kárpát-medencében tevékenykedő mesterek munkásságában. Monográfiájában Bálint Csanád az avar kori nagyszentmiklósi kincs 19. számú edényét hozta összefüggésbe a Karoling-kori pyxisek

9. ábra. Nagyszentmiklósi kincs 19. számú csészéje, Sânnicolau Mare, RO.

(Franz Siegmeth rekonstrukciója, WAMERS 2015, 80, Abb. 8 nyomán)

Fig. 9. Cup No. 19 from the Nagyszentmiklós Treasure, Sânnicolau Mare, Romania.

(A reconstruction by Franz Siegmeth, after WAMERS 2015, 80, Abb. 8)

³⁷ Martin Goldberg a gallowayi kincslet pyxise esetében a Halton Moor-i és 'Vale of York'-i csészék ikonográfiájától való eltérést hangsúlyozza, a csészét közép-ázsiai készítésűnek, a Selyemúton keresztül Nyugat-Európába került példánynak tartja és díszítésében a zoroasztrikus tűzoltárt véli felfedezni. GOLDBERG – DAVIS 2021, 65–70.

³⁸ Martin Goldberg nem hivatkozik Egon Wamers német nyelven kifejtett meggyőző ikonográfiai rekonstrukcióira, amelyek a Karoling-kori pyxisek díszítését összhangban funkciójukkal a késő antik-kora bizánci keresztény mediterrán ikonográfiával magyarázza. Lásd WAMERS 1991; WAMERS 2018; WAMERS 2020.

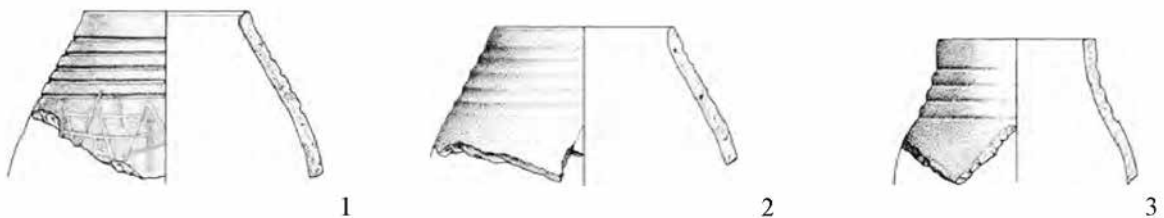
³⁹ BOLLÓK 2014, 77–116.

körével és rámutatott az egykorú, lehetséges helyi, késő avar kori kerámiaváltozatokra is (9. ábra).⁴⁰ Később a nagyszentmiklósi kincs 19. számú csészéjét részletesen elemezte Egon Wamers, aki annak formáját és díszítését bizánci, Alpok vidéki és a Karoling Birodalom déli részéről származó, alpesi-itáliai emlékek alapján magyarázta, bár a keleti, közép-ázsiai hagyomány érvényesülését sem zárta ki. A nagyszentmiklósi kincs 19. számú kis poharát a (késő)antik hagyomány szerinti „tengeri griffek” díszítik, jellegzetes göngyölt testtel és farokkal, és így a *locus amoenus*, a paradicsomi helyet jelenítik meg.⁴¹ A nagyszentmiklósi kincsen látható növényi minta, a medalionok állatokkal és tengeri lényekkel közeli szerkesztési elveket mutatnak a Vale of York lelőhelyről közölt Karoling pyxissel.⁴²

Nem tudjuk, hogy a csészét használó avar előkelők számára mit jelentett a mediterrán keresztény értelmezésű ornamentika, de az biztos, hogy az edényt keleti mintára, igazodva a „sztyeppei nomád” italozási szokásokhoz ivóedénnyé alakították. A kis pohár oldalán ma is észrevehető a később ráhelyezett fül nyomai. Ha pedig feltételezhetjük, hogy a zempléni csészét készítő mester előtt ismertek voltak bizánci pyxisek, a Karoling-kori liturgikus csészék vagy a nagyszentmiklósi 19. számú pohárhoz hasonló késő avar kori fém- vagy kerámia edények, nomád adaptációnak, a nomád szokásokhoz történő igazodásnak tűnik az ujjtámasztós gyűrűs fül alkalmazása a zempléni darabon.

A bizánci előképekre visszavezethető alul hasas forma jelenléte a nagyszentmiklósi kincsben a helyi avar kori és a 9. századi hagyományra irányítja a figyelmet. A kutatás eddig nem vette számba, hogy a zempléni csésze alapformáját meghatározó összeszűkülő, nem vagy alig kihajló peremű, alul erősen kihasasodó bögrék megjelentek már a késő avar kori elit körében használt díszkerámia típusai között is.⁴³ Ez a bögreforma a késő avar kori sárga kerámia típusai között gyűrűfüles és fületlen változatban (még kissé kihajló peremmel) is jelen volt.⁴⁴ Az ilyen bögrék feltehetően olyan fémedények formáját utánozzák, mint a nagyszentmiklósi kincs 19. számú csészéje.

Az összeszűkülő peremű csésze formájának a közelmúltban a zalavári Karoling-kori hatalmas központ díszkerámiái között váltak ismertté párhuzamai (10. ábra). A 9. században az elit asztali kerámiájának tekinthető polírozott felületű sárga kerámia a zalavár-várszigeti lelőhelyen a teljes kerámiaanyag 1%-át teszik ki (kb. 4000 töredék) és gazdag formai változatokban van jelen (palack, korsó, asztali amfora, fazék, tányér, tál, bögre, fedél stb). E kerámia lehetséges bizánci, Karoling,

10. ábra. Összehúzott szájú, polírozott felületű, sárga poharak, Zalavár–Mosaburg, HU.
(SZÓKE 2022, 240, Abb. 5, 8–10 nyomán)

Fig. 10. Polished yellow beakers narrowing towards the rim, Zalavár–Mosaburg, Hungary.
(After SZÓKE 2022, 240, Abb. 5, 8–10)

⁴⁰ BÁLINT 2004, 499–510, 244. kép.

⁴¹ WAMERS 2015, 89–92.

⁴² WAMERS 2015, 71–120.

⁴³ GARAM 2002, 96, Abb. 21.

⁴⁴ BOGNÁR 2021, III. 27. t. 2. (Szébeny, 8. sír); 78. t. 1. (Kölked-Feketekapu B, 185. sír); 78. t. 3. (Szébeny, 291. sír); BÁLINT 2004, 505, 243. kép 3. (Kővágószőlős).

késő avar, ómorva eredetének kérdéseiről a kutatásban mindmáig vita folyik. Az összehúzott szájú csészék analógiáját Szőke Béla Miklós a késő avar kori sárga kerámia és a nagyszentmiklósi kincs 19. számú pyxise esetében találta meg.⁴⁵

ALUL KIHASASODÓ KERÁMIACSÉSZÉK KELETEN ÉS NYUGATON A 9–10. SZÁZADBAN

Az elit által birtokolt nemes- és színesfém edények könnyebben hozzáférhető agyagokból készített utánezatai a népesség tágabb köreiből elterjedtek voltak, ezáltal a régészeti leletanyagban is nagyobb számban jelennek meg, és így lehetőséget adnak szélesebb körben követett kulturális szokások beágyazottságának vizsgálatára.⁴⁶ Az alul hasas, kis agyagbögerek meghatározott italozási szokásokat követnek, ám kora középkori elterjedésükről még nem rendelkezünk átfogó képpel. Ezért néhány olyan leletcsoportra és kulturális régióra mutatok rá, ahol az ujjtámasztófüles csészék előfordulnak, és amelyek közvetve vagy közvetlenül kapcsolatba hozhatók a honfoglalás kori magyarsággal.

Az ujjtámasztós gyűrűfüles kerámiacsészék a 9–10. században széles körben megtalálhatók a muszlim kultúra által uralt területeken Közép-Ázsiától Egyiptomon át egészen Andalúziáig. A közép-ázsiai fémedények utánezataiként megjelenő és elterjedő agyag⁴⁷ és üveg⁴⁸ csészék a muszlim italozási kultúrában töltötték be fontos szerepet és különböző formai változataik a középkoron át egészen az újkorig előfordulnak.⁴⁹ Meglepő módon ilyen alul hasas csészék a 9–10. században több úton is eljuthattak Európába. A kevés orientális agyagedény közül, amelyek a viking korban Skandináviába kerültek, kiemelkedik egy kisméretű, gyűrűfüles ujjtámasztós csésze egy 10. századi női sírból Hemse Annex lelőhelyről Gotlandból, SE (11. ábra).⁵⁰ A kis bögrének nyomott gömbös alakja van, alja kihasasodik, alul levágott és a szájánál összehúzódik. A Hemse Annex lelőhelyről származó edényt a formája mellett a perem alatt elhelyezett hüvelykujjtámasztós gyűrűs füle is a zempléni csésze párhuzamává teszi. T. J. Arne felismerte a finoman kidolgozott anyagú, sárga üvegmázzal fedett edény kulturális gyökereit, amelyet a korban szokásos terminológia-alkotással „sino-irániként” határozott meg. Az edény a viking korban számos egyéb tárggyal együtt a virágzó kereskedelmi kapcsolatoknak köszönhetően a volgai útvonalon keresztül juthatott a muszlim Közép-Ázsiából Észak-Európába.⁵¹

11. ábra. Gyűrűfüles ujjtámasztós csésze, Hemse Annex női temetkezés, 10. század, Gotland, SE. (Fotó: Ola Myrin © Statens Historiska Museum, Stockholm)

Fig. 11. Cup with a ring handle and thumb rest, Hemse Annex female burial, 10th century, Gotland, Sweden. (Photograph: Ola Myrin © Statens Historiska Museum, Stockholm)

⁴⁵ SZŐKE 2022, 232, 240, Abb. 5/8–10.

⁴⁶ RUBY 1986, 179–203.

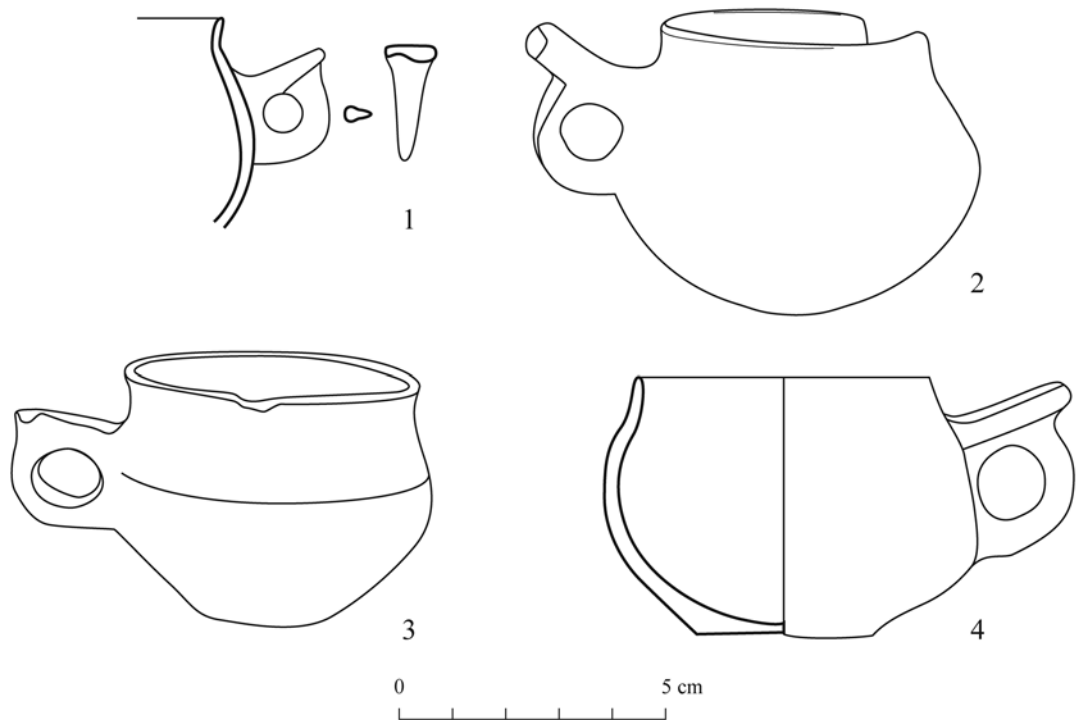
⁴⁷ Egyiptom, 9–10. sz., *Islamische Kunst* 1986, 67, Nr. 68.

⁴⁸ Egyiptom, CLAIRMONT 1977, 109. Pl. XXIII/380; Irán 10–11. sz., *Islamische Kunst* 1986, 25, 54 Nr. 31.

⁴⁹ Irán, 12. sz. Nr. 98. *Islamische Kunst* 1986, 77.

⁵⁰ ARNE 1938, 107–113, 108, Fig. 1; JANSSON 1988, 624–625, Abb. 31 B.

⁵¹ PILTZ 1998, 27–37; BÄCK 2016, 255–280, különösen 272, 275. A muszlim díszítőművészet és a honfoglalás kori művészet lehetséges kapcsolatáról legutóbb: MESTERHÁZY 1998, 129–159.

12. ábra. 1. Vesi faluhoz tartozó Pany 42. számú kurgán (1852, a régi Vlagyimiri Kormányzóság, Szuzdali körzet, RU); 2. Hemse Annex 10. sír (Gotland, SE); 3. Sigulda, LV; 4. Nefed'evo/Нефедьево (Moszkvai terület, RU). (KOVAL 2015, 231, 1. kép nyomán)

Fig. 12. 1. Pany (belonging to the village of Vesi), Kurgan no. 42 (1852, Susdal district, the former Governorate of Vladimir, Russian Federation); 2. Hemse Annex, Burial no.10 (Gotland, Sweden); 3. Sigulda, Lithuania; 4. Nefed'evo/Нефедьево (Moscow area, Russian Federation). (After KOVAL 2015, 231, fig. 1)

A Hemse Annex lelőhelyről előkerült csészének már T. J. Arne is ismerte néhány Kelet-Európába került rokonát. Az egyik 1852-ben Oroszországban bukkant elő a Vesi faluhoz tartozó Pany 42. számú kurgánban (a régi Vlagyimiri Kormányzóság, Szuzdali körzet, RU),⁵² a másik pedig a lettországi Sigulda településről származik.⁵³ Napjainkra e leletkör kiszélesedett: az alul kihasasodó, ujjtámasztós gyűrűfüles, 10–11. századi csészéket a keleti kerámiainport egyik szakértője Vlagyimir J. Koval gyűjtötte össze (pl. Nefed'evo) (12. ábra 1–4). V. J. Koval újabb tanulmányában kifejtett hipotézise szerint e csészék nem Perzsiában vagy Kínában készültek, hanem Kijevben, és azokat a besenyőknek dolgozó bolgár mesteremberek állították elő.⁵⁴ A műhelykérdésben – petrográfiai vizsgálatok hiányában – itt nem foglalhatunk állást, a témánk szempontjából azonban kiemelendő, hogy V. J. Koval e gyűrűfüles csészéket ugyancsak a korabeli közép-ázsiai, türk kori és muszlim fémedények formájával magyarázza, azok utánzatának tartja.⁵⁵

Emellett ujjtámasztós gyűrűfüles kis kerámiacsészék a 10. században előfordultak a muszlim fennhatóság alatt állt európai területeken is. Andalúziában Madīnat Al-Zahrā-ban, a Córdovai Kalifátus fővárosában, a III. Abd ar-Rahman (912–961) által építtetett erődített palotában került elő egy

⁵² ARNE 1926; ARNE 1938, 109, Fig. 2.

⁵³ ĆINTERS 1937, Fig. 1.

⁵⁴ KOVAL 2015, 229–240.

⁵⁵ KOVAL 2015, 236, ris. 3.

13. ábra. Ujjtámasztós gyűrűfüles kerámia csésze Madīnat Al-Zahrā palotájában, Andalúzia, ES. (Fotó: Manuel Pijuán © Conjunto Arqueológico Madīnat al-Zahra)

Fig.13. Ceramic cup with a ring handle and thumb rest in the palace of Madīnat Al-Zahrā, Andalusia, Spain. (Photograph: Manuel Pijuán © Conjunto Arqueológico Madīnat al-Zahra)

növényi mintás, ujjtámasztós, szalagos gyűrűfüles, alacsony talpon álló csésze (M: 5,3 cm)⁵⁶ (13. ábra), de közöltek onnan alul hasas csészéket hurkás füllel is.⁵⁷ Ugyanott nagy számban tártak fel festett növényi mintás, összehúzott peremű, alul kiszélesedő testű, fül nélküli csészéket is.⁵⁸ Ez a jelenség általános lehetett a Córdovai Kalifátus területén, mert ugyanez a kép tárul elénk a Córdoba-Cercadilla épületegyüttesében talált ujjtámasztófüles és fül nélküli csészék kapcsán is.⁵⁹ A muszlim világban mindenhol megtaláljuk az ujjtámasztófüles csészéket, például a Fatimida-kori Egyiptomban is,⁶⁰ de e kerámiabögrék esetében csak ritkán ismerjük az előképül szolgáló helyi fémváltozatokat.⁶¹

Hüvelykujjtámasztós csészék nemcsak a bizánci nemesfém- (Preslav, Dune),⁶² hanem a kerámiaedények között is előfordultak. Korinthoszbán 10–11. századi rétegben tártak fel mázatlan, ujjtámasztós gyűrűfüles csészéket,⁶³ de az egyszerű gyűrűfüles csészék is kedveltek voltak.⁶⁴ Ezen edénycsoportot a bizánci kerámián belül eddig összefoglalóan még nem tárgyalták, de már felfigyeltek rá a liturgikus étkezések, és tágabban az étkezési kultúra szempontjából.⁶⁵

A „HEINRICHSKELCH” PÉLDÁJA

A jelen rövid áttekintésben felsorolt párhuzamok segítenek elhelyezni a zempléni csészét a 9–10. századi hasonló fém, kerámia, üveg és hegyikristály változatok földrajzilag és kulturálisan tág közegében. A vizsgált formai elemek együtt vagy külön-külön is megjelenhettek az egykorú bizánci, muszlim vagy a Karoling kulturális környezetben készült edényeken, így felvetik a formai és az ornamentális elemek egymásra hatásának kultúrákon átívelő lehetőségét. A korabeli nagy távolságú kereskedelmi kapcsolatoknak, a diplomáciai érintkezéseknek, az elitek közötti együttműködéseknek köszönhetően gyakran kerültek új kulturális környezetbe kivételes tárgyak, amelyek kiváltották az új tulajdonosok csodálatát és egyben hatottak a helyi kultúrára.⁶⁶ A korabeli kulturális cserére jó példát szolgáltat az ún. „Heinrichskelch” (14. ábra), amelynek kuppája egy indás félpalmettákkal díszített ujjtámasztós gyűrűfüles hegyikristály csésze (M: 13 cm), amelyet

⁵⁶ *Les Andalouses* 2000, Nr. 115. Museo arqueológico, Córdoba, inv. 30831.

⁵⁷ CANO PIEDRA 1996, 95, Fig. 35, cat. MC/71 and MC/70.

⁵⁸ CANO PIEDRA 1996, 136, Fig. 35, cat. MC/64, Lám. XV.

⁵⁹ FUERTES SANTOS 2001, 122, Fig. 93, Tazas Y/o Vasos; FUERTES SANTOS 2010, 584–586, Fig. 274–277. A Fig. 400. tipológiai tábla mutatja, hogy a 9. században az alul hasas fül nélküli csészék a gyakoribbak és a 10. században jelennek meg az ujjtámasztós csészék, amelyeket még a 12. században is gyártanak.

⁶⁰ SCANLON 1999, 277–279, Fig. 6; Pl. VII,1–3.

⁶¹ MELIKIAN-CHIRVANI 1982, 28, Fig. 3; RUBY 1986, 179–203.

⁶² TOTEV 1966, 32, obr. 1–2.

⁶³ MORGAN 1942, 56, Fig. 38,f, No. 220; 58, Fig. 40,d No. 228.

⁶⁴ MORGAN 1942, 73, Fig. 51,c, No. 406; 85, Fig. 63,e No. 565.

⁶⁵ VROOM 2007, 218, Fig.13.

⁶⁶ CUTLER 2001, 247–278.

14. ábra. „Heinrichskelch” a müncheni rezidencia kincstárában. (Fotó: Maria Scherf – Rainer Herrmann © Bayerische Schlösserverwaltung, München)

Fig. 14. 'Heinrichskelch' in the treasury of the Residenz, Munich. (Photograph: Maria Scherf – Rainer Herrmann © Bayerische Schlösserverwaltung, Munich)

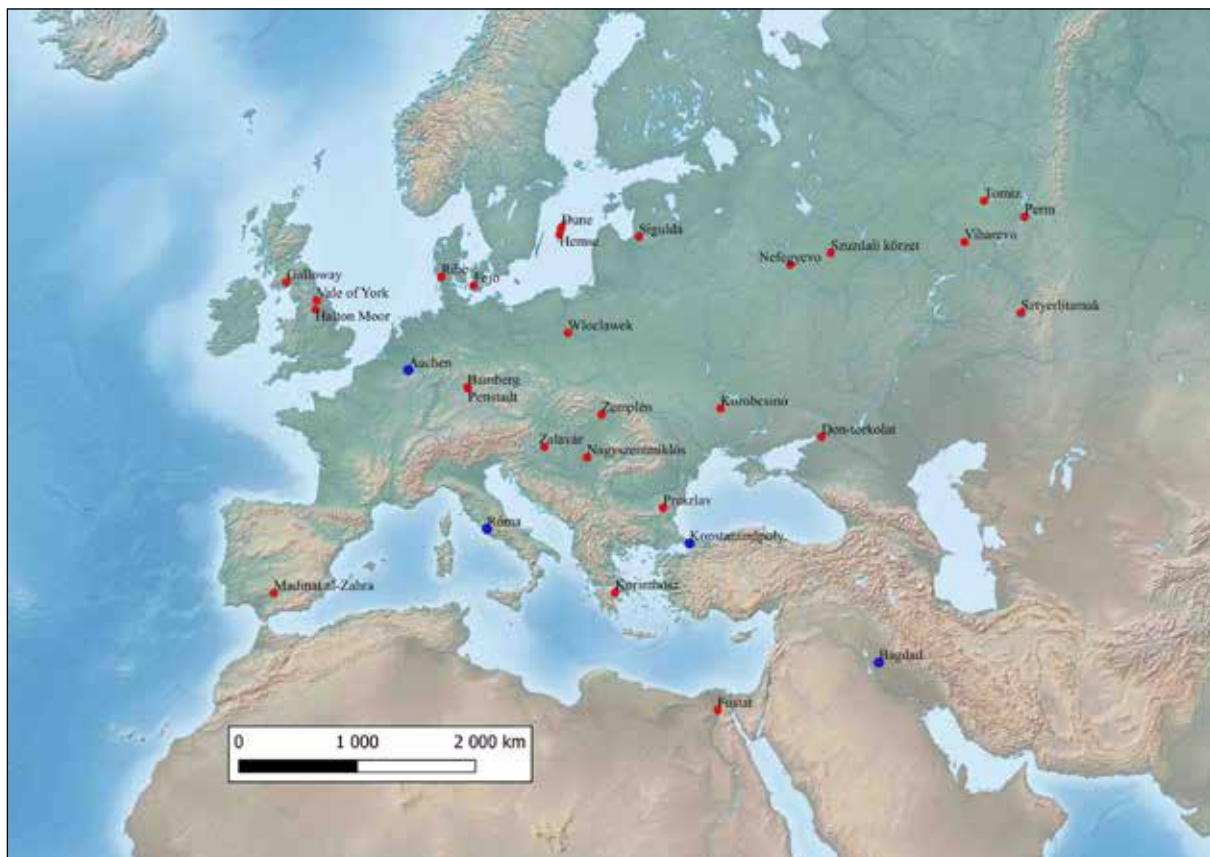
A csészét eredetileg a császár votív ajándékként őrizték, azonban használatában alapvető funkcióváltás következett be, amikor a 12. században kehellyé alakítva aranyozott ezüst foglalatot kapott.

*

A fentieket összegezve megállapíthatjuk, hogy a zempléni csésze formája nem független a kor toreutikájának morfológiai jelenségeitől. Az alul, illetve középen hasasodó csészék ismertek a közép-ázsiai fémművességben, alul hasas pyxisek a 6–7. századtól bizánci környezetben voltak jelen, majd fém-, kerámia- és üveg változatban gyorsan elterjedtek a muszlim világban, később a 8. században a Karoling Birodalomban, sőt az Avar Kaganátusban is (15. ábra). A zempléni csésze formája jól illeszkedik e tárgyalt morfológiai hagyományba, amelyet az alkotó mester részben, a hozzá eljutó közvetítő tárgyakon keresztül ismerhetett. A csésze technikai kivitelezése nem utal közép-ázsiai, bizánci vagy Karoling műhelyre, az a honfoglaló magyar elit megrendelésére alkotó helyi ötvösmester műve. Ezzel a megállapítással messzemenően összhangban van a csésze felületét díszítő honfoglalás kori palmetta-ornamentika jellege. A zempléni csésze a honfoglalás kori magyar toreutika önálló alkotása, de készítője minden bizonnyal ismerhette a korabeli keleti és nyugati fémműves tradíciókat. A jelen dolgozatban a zempléni csésze esetében az eddig egyoldalúan számba vett keleti formai párhuzamok mellé sikerült felsorakoztatni a mediterrán kapcsolattal formai hagyományt megjelenítő avar kori és nyugat-európai, valamint pannóniai Karoling-kori előzményeket, amelyekre a Kárpát-medencében alkotó mester építhetett.⁶⁸

⁶⁷ SUCKALE-REDLEFSEN 2002, 89, Abb. 73. A Fatimida-kori metszett hegyikristály és üveg tárgyakhoz lásd: KRÖGER 1999, 219–232.

⁶⁸ A rakamazi korongok elemzése során hasonló eredményre jutott Bollók Ádám, mert annak jegyeit számos kultúra felé mutató kapcsolatok egyedi kombinációjának tartja, miközben a korong a helyi közegnek szóló üzenetet fejez ki. BOLLÓK 2015, 502–532. Ugyanő rámutatott a helyi fémművességi hagyományok továbbélésének lehetőségére a honfoglalás korban, mert a bezdédi tarsolytábla esetében egy a Karoling

15. ábra. A tanulmányban említett 8–11. századi fém- és kerámiacsészek lelőhelyei (piros kör) és a korabeli kulturális, illetve hatalmi központok (kék kör). (Térkép: Vida Tivadar és Gulyás Bence)
 Fig. 15. The sites of the metal and ceramic cups of the 8th and 11th centuries mentioned in the study (red circle) and the cultural and power centres of the period (blue circle).
 (Map: Tivadar Vida and Bence Gulyás)

IRODALOM

- AGER 2020 AGER, Barry M.: The Carolingian cup from the Vale of York viking hoard: origins of its form and decorative features. *The Antiquaries Journal* 100 (2020) 86–108.
<https://doi.org/10.1017/S000358152000013X>
- Les Andalousies 2000 *Les Andalousies: de Damas à Cordoue: exposition présentée à l'Institut du monde arabe*, [Paris], du 28 novembre 2000 au 15 avril 2001. (Spanyol kiadás: Las Andalucías, de Damasco a Córdoba. Catálogo de la Exposición organizada por el Instituto del Mundo Árabe del 28 de noviembre del 2000 al 15 de abril del 2001). Paris 2000.
- ARNE 1926 ARNE, Ture J.: Kitajskaja čaška iz Vladimirskej gub. *Festskriften till Gorodtsoff*. Moskva 1926.

- ARNE 1938 ARNE, Ture J.: En sino-iransk kopp. *Fornvännen* 33 (1938) 107–113.
- BARTA – MESTELLÉR 2019 BARTA Balázs – MESTELLÉR János: A zempléni csésze rekonstrukciója. In: *Hadak útján. A népvándorlások kutatóinak XXIX. konferenciája. Budapest, 2019. november 15–16. / 29th Conference of scholars on the Migration Period. November 15–16, 2019.* Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia és Magyar Óstörténeti Kutatócsoport Kiadványok 4/2. Szerk.: Türk Attila. Budapest 2023, 249–258.
https://doi.org/10.55722/Arpad.Kiad.2023.4.2_11
- BÁLINT 2004 BÁLINT Csanád: *A nagyszentmiklósi kincs. Régészeti tanulmányok.* Varia Archaeologica Hungarica XVIa. Budapest 2004.
- BÄCK 2016 BÄCK, Mathias: Birka and the archaeology of remotion: early medieval pottery from Byzantium and beyond in eastern Scandinavia. In: Androshchuck, Fedir – Shepard, Jonathan – White, Monica: *Byzantium and the Viking World.* Uppsala 2016, 255–280.
- BOGNÁR 2021 BOGNÁR Katalin Boglárka: *A késő avar kori sárga kerámia.* Kézirat. ELTE PhD értekezés. Budapest 2021.
- BOLLÓK 2014 BOLLÓK, Ádám: From Carolingian Europe to its periphery and back again. A brief contribution to the study of the last phases of Carolingian metalwork and the Western European booty of the ancient Hungarians. *Zeitschrift für Archäologie des Mittelalters* 42 (2014) 77–116.
- BOLLÓK 2015 BOLLÓK Ádám: *Ornamentika a 10. századi Kárpát-medencében. Formatörténeti tanulmányok a magyar honfoglalás kori díszítőművészethez.* Budapest 2015.
- BUDINSKY-KRIČKA – FETTICH 1973 BUDINSKÝ-KRIČKA, Vojtech – FETTICH, Nándor: *Das altungarische Fürstengrab von Zemplín.* Bratislava 1973.
- CANO PIEDRA 1996 CANO PIEDRA, Carlos: *La cerámica verde-manganeso de Madīnat Al-Zahrā. Legado andalusí. Fundación El legado andalusí.* Maracena 1996.
- CLAIRMONT 1977 CLAIRMONT, Christoph. W.: *Catalogue of Ancient and Islamic glass.* Athens 1977.
- CURTA 2006 CURTA, Florin: Merovingian and Carolingian gift giving. *Speculum* 81:3 (2006) 671–699.
<https://doi.org/10.1017/S0038713400015670>
- CUTLER 2001 CUTLER, Anthony: Gift and gifts exchange as aspects of the Byzantine, Arab and related economies. *Dumbarton Oaks Papers* 55 (2001) 247–278.
<https://doi.org/10.2307/1291821>
- DARKEVICS 1976 ДАРКЕВИЧ, Владислав Петрович: *Художественный металл Востока VIII–XIII вв. Произведения восточной торевтики на территории европейской части СССР и Зауралья.* Москва 1976.
- DIENES 1972 DIENES István: *A honfoglaló magyarok.* Hereditas. Budapest 1972.
- FODOR 1982 FODOR, István: *In Search of a New Homeland: The Prehistory of the Hungarian People and the Conquest.* Budapest 1982.

- FODOR 2017 FODOR István: Honfoglalás kori tarsolylemezeink és keleti párhuzamaik. *Magyar Tudomány* (2017) 723–731.
- FODOR 2018a FODOR István: Honfoglalás kori temető Jászberény határában (A burial ground of the Conquest period /10th century/) on the outskirts of Jászberény). *Communicationes Archaeologicae Hungariae* 2017 (2018) 237–254.
<https://doi.org/10.54640/CAH.2017.237>
- FODOR 2018b FODOR, István: Die altungarische Silberschale von Zemplín. In: *Anton Točík. Legenda slovenskej archeológie*. Archaeologica Slovaca Monographiae. Communicationes 20. Szerk.: Batora, Jozef – Kujovský, Rudolf – Ruttkay, Matej – Vladár, Jozef. Nitra 2018, 51–56.
- FUERTES SANTOS 2001 FUERTES SANTOS, María del Camino: *La cerámica califal del yacimiento de Cercadilla, Córdoba*. Junta de Andalucía. Consejería de Cultura, E.P.G. 2001.
- FUERTES SANTOS 2010 FUERTES SANTOS, María del Camino: *La cerámica medieval de Cercadilla, Córdoba. Tipología, decoración y función*. Junta de Andalucía. Consejería de Cultura 2010.
- GARAM 2002 GARAM Éva: Az avar kori fejedelmi és köznépi leletek kapcsolata a nagyszentmiklósi kincssel. In: *Az avarok aránya*. Kiállítási katalógus. Szerk.: Garam Éva – Kovács Tibor. Budapest 2002, 81–112.
- GEARY 2003 GEARY, Patrick J.: Gift exchange and social science modelling: The limitations of a construct. In: *Negotiating the Gift: Pre-modern Figurations of Exchange*. Eds: Algazi, Gazi – Groebner, Valentin – Jussen, Bernhadt. Veröffentlichungen des Max-Planck Instituts für Geschichte 188. Göttingen 2003.
- ĢINTERS 1937 ĢINTERS, Valdemārs: *Siguldas kapukallna ģiniešu trauciņš*. Senatne un Māksla 1. Rīga 1937.
- GOLDBERG – DAVIS 2021 GOLDBERG, Martin – DAVIS, Mary: *The Galloway Hoard. Viking-Age Treasure*. Edinburgh 2021.
- GYLLENSVÄRD 1958 GYLLENVÄRD, Bo: *Tang Gold and Silver*. Diss. Stockholm 1958.
- Islamische Kunst* 1986 *Islamische Kunst. Verborgene Schätze*. Ausstellung des Museums für Islamische Kunst. Selm, Schloss Cappenberg und Berlin–Dahlem. Berlin 1986.
- JANSSON 1988 JANSSON, Ingmar: Wikingerzeitliche orientalischer Import in Skandinavien. *Bericht der Römisch Germanischen Kommission* 69 (1988) 566–653.
- KOMAR 2020 КОМАР, Олексій Вікторович: Чаша из Коробчино (A korobcsinói csésze). In: *Первый Молдо-Венгерский археологический круглый стол, посвященный вопросам раннего средневековья Восточной Европы. Кишинёв, 10–11 июня 2015 (I. moldáv-magyar régészeti kerekasztal konferencia Kelet-Európa kora középkoráról. Kisinyov, 2015. június 10–11)*. Szerk.: Türk, Attila – Budai, D. Adorján – Дергачёва, Лилия В. – Синика, Виталий С. – Рабинович, Роман А. *Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia* 23. Magyar Őstörténeti Társaság Kiadványok 11. Budapest 2021, 135–156.

- KOVAL 2015 KOVAL, Владимир Юрьевич: Глазурованные чашечки из погребений XI века (V. Y. Koval: Small glazed cups from burials of the 11th century). In: *Города и веси средневековой Руси : археология, история, культура: к 60-летию Николая Андреевича Макарова*. Отв. ред: Гайдуков, Пётр Григорьевич. Москва – Вологда 2015, 229–240.
- KOVÁCS 2003 KOVÁCS, László: Beregszász-Birka: Beiträge zu den Mützen mit Blechspitze des 10. Jahrhunderts. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 54 (2003) 205–241.
<https://doi.org/10.1556/AArch.54.2003.1-2.6>
- KRÖGER 1999 KRÖGER, Jens: From Fustat to Nishapur: Questions about Fatimid cut glass. In: *L'Égypte fatimide. Son art et on histoire*. Ed.: Barrucand, Marianne. Paris 1999, 219–232.
- KUBAREV 2005 КУБАРЕВ, Г. В.: *Культура древних тюрок Алтая по материалам погребальных памятников*. Новосибирск 2005.
- KUBAREV 2017 KUBAREV, Gleb V.: *Alttürkische Gräber des Altaj*. Archäologie in Eurasien 33. Berlin 2017.
- MARSAK 1986 MARSHAK, Boris I.: *Silberschätze des Orients. Metallkunst des 3.–13. Jahrhunderts und ihre Kontinuität*. Leipzig 1986.
- MELIKIAN-CHIRVANI 1982 MELIKIAN-CHIRVANI, Assadullah Souren: *Islamic Metalwork from the Iranian World: 8–18th Centuries*. Victoria and Albert Museum Catalogue. London 1982.
- MESTERHÁZY 1998 MESTERHÁZY Károly: A honfoglaló magyarok művészete és az Abbaszida-iraki művészet. *Századok* 132 (1998) 129–159.
- MINAEVA 1996 MINAEVA, Oksana: The cup of Sivin from Preslav, Bulgaria. *Laborativ Arkeologi* 9 (1996) 89–95.
- MORGAN 1942 MORGAN, Charles H.: *Corinth XI. Results of Excavation. The Byzantine Pottery*. Cambridge 1942.
<https://doi.org/10.2307/25351327>
- NECHAEVA 2014 NECHAEVA, Elena: *Embassies – negotiations – gifts: Systems of East Roman diplomacy in Late Antiquity*. Stuttgart 2014.
<https://doi.org/10.25162/9783515108010>
- NEVIZÁNSZKY – PROHÁSZKA 2020 NEVIZÁNSZKY Gábor – PROHÁSZKA Péter: *Honfoglalás és kora Árpád-kori soros temetők és leletek katasztere – Szlovákia*. Opitz Archaeologica 17. Budapest 2020.
- PILTZ 1998 PILTZ, Elisabeth: Byzantium and Islam in Scandinavia. In: *Byzantium and Islam in Scandinavia. Acts of a Symposium at Uppsala University June 15–16 1996*. Studies in Mediterranean Archaeology 126. Ed.: Piltz, Elisabeth. Uppsala 1998, 27–37.
- RÉVÉSZ 2018 RÉVÉSZ, László: Das landnahmezeitliche Fürstengrab aus Zemplén/Zemplín und sein archäologischer Kontext. In: *Lebenswelten zwischen Archäologie und Geschichte. Festschrift für Falko Daim zu seinem 65. Geburtstag*. Monographien des RGZM 1–2 (150). Hrsg.: Drauschke, Jörg – Kislinger, Ewald – Kühtreiber, Karin – Kühtreiber, Thomas – Scharrer-Liška, Gabriele – Vida, Tivadar. Mainz 2018, 337–348.

- RUBY 1986 RUBY, Julian: Looking for silver in clay: A new perspective on Sāmānid ceramics. In: *Pots & Pans. A Colloquium on Precious Metals and Ceramics in the Muslim, Chinese and Graeco-Roman Worlds*, Oxford 1985. Ed.: Vickers, Michael. Oxford Studies in Islamic Art 3. Oxford 1986, 179–203.
- SCANLON 1999 SCANLON, George T.: Fustat Fatimid sgraffiato: Less than lustre. In: *L'Égypte fatimide. Son art et on histoire*. Ed.: Barrucand, Marianne. Paris 1999, 266–283.
- SUCKALE-REDLEFSEN 2002 SUCKALE-REDLEFSEN, Gude: Goldener Schmuck für Kirche und Kaiser. In: *Kaiser Heinrich II. 1002–1024. Begleitband zur Bayerischen Landesausstellung*. Stuttgart 2002, 78–92.
- SZENTHE 2020 SZENTHE Gergely: *Növényi ornamentika a késő avar kori díszítőművészetben (Kr. u. 8. század–9. század eleje)*. Kultúrtörténeti tanulmányok. A Magyarorságotkutató Intézet Kiadványai 3. Budapest 2020.
- SZMIRNOV 1909 СМІРНОВ, Яков Иванович: *Восточное серебро. Атлас древней серебряной и золотой посуды восточного происхождения, найденной преимущественно в пределах Российской империи*. Санкт-Петербург 1909.
- SZMONIEWSKI 2016 SZMONIEWSKI, Bartłomiej Szymon: Metalwork in gold and silver during Tang and Liao times (618–1125). In: *Zwischen Byzanz und der Steppe Archäologische und historische Studien Festschrift für Csanád Bálint zum 70. Geburtstag – Between Byzantium and the Steppe. Archaeological and Historical Studies in Honour of Csanád Bálint on the Occasion of His 70th Birthday*. Eds: Bollók, Ádám – Csiky, Gergely – Vida, Tivadar. Budapest 2016, 231–543.
- SZMONIEWSKI 2020 SZMONIEWSKI, Bartłomiej Szymon: Wind from West – Notes on origins of a special type of handle with horizontal thumb plate in Eurasia (1st–10th c. AD). *Pontica* 13 (2020) 303–322.
- SZÓKE 2022 SZÓKE, Béla Miklós: Die gelbe Keramik mit polierter Oberfläche in der karolingischen Grafschaft von Mosaburg/Zalavár. In: *Über Speisen, Getränke und Macht zwischen Spätantike und Karolingerzeit. Akten der 29. und 30. internationalen Symposien „Grundprobleme der frühgeschichtlichen Entwicklung im mittleren Donauraum“ in Mistelbach, 8.–11. November 2017 und in Brünn, 14.–16. November 2018*. Forschungen zu Spätantike und Mittelalter 5., Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno 68. Hrsg.: Poláček, Lumír – Heinrich-Tamáška, Orsolya – Nowotny, Elisabeth – Eichert, Stefan. Grenzach-Wyhlen 2022, 233–255.
- TOTEV 1966 ТОТЕВ, Тотю: За един паралел на чашата на Сивин жупан от Преслав. *Археология* 1 (1966) 32–37.
- VIDA 2016 VIDA Tivadar: *Késő antik fémedények a Kárpát-medencében. Gazdagság és hatalom a népvándorlás korában*. Hereditas Archaeologica Hungariae 1. Budapest 2016.

- VROOM 2007 VROOM, Joanita: The changing dining habits at Christ's table. In: *Eat, Drink, and be merry (LukE 12:19) – Food and Wine in Byzantium. Papers of the 37th annual Spring Symposium of Byzantine Studies, in Honour of Professor a.a.M. Bryer*. Eds: Brubaker, Leslie – Linardou, Kallirroë. Society for the Promotion of Byzantine Studies Publications 13. Ashgate 2007.
- WAMERS 1991 WAMERS, Egon: Pyxides imaginatae. Zur Ikonographie und Funktion karolingischer Silberbecher. *Germania* (1991) 97–152.
- WAMERS 2015 WAMERS, Egon: Locus amoenus. „Becher 19“ im Kontext der kontinentalen Kunst des 8. und 9. Jahrhunderts. In: *Der Goldschatz von Sânnicolau Mare (ungarisch: Nagyszentmiklós). = The Treasure of Sânnicolau Mare (Hungarian: Nagyszentmiklós)*. Hrsg.: Daim, Falko – Gschwantler, Kurt – Plattner, Georg – Stadler, Peter. RGZM-Tagungen 25. Mainz 2015, 71–120.
- WAMERS 2020 WAMERS, Egon: Paradiesische Jagd. Ein karolingischer Pyxiden- deckel im Metropolitan Museum of Art. In: *Museum als Resonanzraum. Kunst – Wissenschaft – Inszenierung. Festschrift für Christoph Stiegemann*. Paderborn 2020, 287–297.

THE ZEMPLÍN CUP BETWEEN EAST AND WEST

Tivadar Vida

The study assumes that the distinctive shape of the Zemplín Cup (SK), which dates from the Hungarian Conquest period, is not unconnected to developments in toreutics (artistic metalworking) in the 9th and 10th centuries. The study investigates analogies across a wide geographical area and from multiple cultures, attempting to interpret these in the context of links between Europe, Eurasia, and the Mediterranean world, namely between East and West. As regards shape, the cup matches others from the period, meaning that the craftsman who made it must have been familiar with the legacy of forms on which it draws. He may have become acquainted with this legacy partly by way of artefacts that mediated it to him, yet the techniques used to make the cup are not indicative of Central Asian, East European, Byzantine, or Carolingian workshops. This artefact is the work of a local goldsmith which was ordered by the conquering Hungarian elite. The Zemplín Cup is a distinctive product of Hungarian toreutics during the Conquest period, but the artist who fashioned it was certainly familiar with metalworking traditions in the East and West at this time. In the case of the Zemplín Cup, Avar-period, West European, and Carolingian-era antecedents – possibly Pannonian ones – are presented (in addition to the Eastern parallels taken into account hitherto) that a master-craftsman creating in the Carpathian Basin already was able to build on.

BENKŐ ELEK, a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja, a HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont Régészeti Intézetének kutatóprofesszora 2024 augusztusában tölti be 70. életévét. Benkő Elek tudományos tevékenységét mindenkor az igényesség, a sokoldalú érdeklődés és a friss irányzatok megismerésére, az eredmények összegzésére való törekvés jellemzi, szemléletét jól tükrözik Madách Imrének a kötet mottójául választott szavai. A jeles alkalomból barátai, kollégái, tisztelői e tanulmánykötettel köszöntik az ünnepeltet.

ELEK BENKŐ, a full member of the Hungarian Academy of Sciences and a research professor at the Institute of Archaeology of the HUN-REN Research Centre for the Humanities, is set to celebrate his seventieth birthday in August 2024. His scientific work has at all times been characterised by intellectual rigour, wide-ranging interests, a desire to learn about new lines of enquiry, and efforts to summarise findings. Elek Benkő's approach is well reflected in the words of Imre Madách chosen as the motto of this book. This volume of studies has been made for him by friends, colleagues, and admirers, to celebrate the special occasion his birthday will represent.

HUN
REN

BÖLCSEZETTUDOMÁNYI
KUTATÓKÖZPONT
RÉGÉSZETI INTÉZET

MTA
Kiváló Kutatóhely

MTA

MAGYAR
TUDOMÁNYOS
AKADÉMIA

ARCHAEOLINGUA

